

N:o 70.

Ank. till Riksd. kansli den 13 maj 1909, kl. 12 midd.

Utlåtande, i anledning af väckt motion om skrifvelse till Kungl. Maj:t angående lagstiftningsåtgärder för åstadkommande af aflösning utaf kronohemman och kronotorp, som donerats till bruksrörelsen m. m.

Till lagutskottet har hänvisats en inom Andra Kammaren af herrar *Carl Lindhagen, Bernh. Eriksson, Nils Persson, Emil Kristensson, A. C. Lindblad, F. W. Thorsson, O. H. Waldén, A. Thylander, Sven Linders, L. Gust. Broomé, Gustaf Strömberg, N. A:son Berg, N. Edv. Lindberg, L. J. Carlsson, K. A. Borg, Viktor Larsson, J. A. Wallin, C. J. Christiernson, E. A. Leksell, Hj. Rissén, Knut A. Tengdahl, C. E. Svensson, E. C. Kropp, Joh. Åberg, Johan Forssell, Aug. Nilsson, Hj. Branting, Värner Rydén* och *Rob. Karlsson* väckt motion n:o 111, däruti hemstälts,

att Riksdagen ville:

A) hos Kungl. Maj:t begära lagstiftningsåtgärder för att *i erforderliga fall och under för framtiden betryggande villkor åstadkomma aflösning ytterst genom expropriation*, (tvångsaflösning) af jordbruket å:

1:o kronohemman och kronotorp, som donerats till bruksrörelsen;

2:o hemman jämte torp, tillhöriga bolag eller enskilda, hvilka annorledes än genom omedelbar donation af kronan förvärfvat dem hufvudsakligen för annat ändamål än jordbruksdrift och särskildt för att tillgodogöra sig skogsafkastningen;

3:o andra torp af olika slag, upptagna på enskildes ägor;

4:o öfriga bebyggda jordbrukslägenheter, tillkomna af olika anledningar på enskildes ägor utan själfständig besittningsrätt,

Bih. till Riksd. Prot. 1909. 7 Saml. 68 Häft. (N:o 70).

samt i sammanhang därmed jämväl lagstiftningsåtgärder i syfte att trygga besittningshafvarne, intill dess aflösning kan och bör äga rum;

B) för sin del redan nu besluta antagandet af sådan aflösning beträffande hemman jämte torp med själfständigt jordbruk inom Norrland och Dalarne tillhöriga bolag och enskilda skogsspekulanter samt i sådant afseende antaga:

1:o) en expropriationslag af den lydelse bilagan till denna framställning utvisar;

2:o) en arrendelag af den lydelse, som föreslagits i motionen n:o 257 inom Andra Kammaren vid 1908 års riksdag;

3:o) en vanhäfDSLag af den lydelse, som föreslagits i motionen n:o 206 (eventuellt motionen n:o 328) inom Andra Kammaren vid 1908 års riksdag.

Beträffande de under B) 2:o och 3:o här ofvan framställda yrkanden har utskottet i annat sammanhang öfver dem afgifvit utlåtande.

Motiveringen i motionen har följande lydelse:

»Visserligen börjar nu ganska allmänt anas, att det måste ägnas omtanke åt jordfrågorna. Men å andra sidan hänger man ännu ensidigt fast vid de gamla metoderna, som just framkallat missförhållandena.

Ett särdeles talande exempel härpå lämna de utvägar, på hvilka man vill bereda utkomstmöjligheter af jordbruket inom vårt eget land. Detta sker företrädesvis genom att söka skapa nya jordbruk, till hvilka mark oftast måste anskaffas till högsta gångbara spekulationspris, och hvilka måste förses med nya, mycket kostsamma åbyggnader.

Men under tiden tänker man föga på att upprätthålla redan färdiga jordbruk, som årligen i mängd och säkerligen i vida större utsträckning icke blott stanna i växten utan gå tillbaka eller alldeles ödeläggas både till jord och byggnader. Detta ses som sagdt med jämnmod, och hvarför? Jo, därför att det enligt den fatalistiska privaträttsliga uppfattningen och de enskilda intressen, som ha gagn af densamma, icke går an att ingripa mot olyckan själf. Det är en privaträtt att hålla stora klasser af Sveriges invånare i ett jordbundet beroende af enskilde, påminnande om lifegenskap.

De gamla färdiga jordbrukslägenheter, som för närvarande hotas af förgängelsen, äro nämligen sådana, där besittningshafvaren utan tryggad rätt eller på hårda otidsenliga villkor är underkastad den enskilde jordägarens godtycke.

Dessa jordbruk kunna uppdelas i följande kategorier:

Kronohemman och kronotorp, som af kronan donerats till bruksrörelsen.

Utöfver stora anslag af skogar har bruksrörelsen äfven gynnats med jordtilldelningar på det sättet, att till den anslagits en mängd kronohemman med torp, hvarå kronoåbo funnits, med rätt för bruksägaren att i åbons ställe skattelösa hemmanet. Förmånerna för bruksägaren bestodo här förnämligast endast i en viss företrädesrätt till inköp af skogsprodukterna samt till åbons tjänstbarheter. Jämlikt kungl. kungörelserna den 21 maj 1878 och 23 december 1881 blef det medgifvet åbon att öfverlåta åborätten åt bruksägaren och den sistnämnde att öfverlåta skattehemmansrätten åt åbon.

En mycket sväfvande fråga är brukens rätt till dessa hemman och torp samt bruksägarnes och åbornas ömsesidiga rättigheter, vare sig jorden blifvit skattelöst eller icke. På en mängd ställen hafva åborna blifvit bortdrifna gentemot dem tillförsäkrade rättigheter. Där de kvarsitta, äro de underkastade godtycke på mångahanda sätt.

På senaste tiden synes särskildt den nya allmänna arrendelagen tagas till förevändning för att föreskrifva brukarne nya och hårdare villkor samtidigt med att brukarne uppsägas för den händelse de ej underkasta sig dem.

En speciell tvistefråga är på många ställen rätten till skogen. Åborna äga enligt författningarne rätt att själfva taga afkomsten af skogen med förbehåll endast att först hembjuda den till bruksägaren. Men i stället taga bruken mångenstädes skogen för egen del äfven till afsalu. Understundom uthuggas dessa skogar för sådant ändamål ganska fullständigt, såsom till exempel skedde i slutet på 1890-talet å vissa hemman, donerade till Åkers styckebruk i Södermanland. Om åbon ens får något kvar till husbehof, anses utan tvifvel också bero på jordägares godtycke.

Alla dessa åbor veta, att de haft en själfständig besittningsrätt, som aldrig blifvit dem formligen fräntagen. Men detta oaktadt glider omärkligt rätten ifrån dem, under inflytandet af andra lagar, som stå främmande för de äldre rättsförhållandena och hvilka bruksägarna med växande djärfhet söka utnyttja till redskap för sina ensidiga, mot den verkliga rätten stridande intressen. Dessa åbor hafva inga utvägar för att bevaka sin talan, ingen enskild sakförareverksamhet kan reda ut något i denna härfva. Deras rätt inskränker sig till några gamla förbleknade urkunder och andra handlingar, omsorgsfullt förvarade i någon vrå i hemmet.

Ingen annan än staten kan hjälpa dessa åbor. Och hvem skulle eljest ha både rätt och skyldighet att stå dem bi, om icke den, från hvilken de härleda sina anspråk. För närvarande låter dock staten i detta fall den ena handen icke veta hvad den andra gör.

Vid förra riksdagen betonades särskildt denna sak i en motion om undersökning rörande statens jorrdonationer till industrien. Denna motion afstyrktes dock till alla delar enhälligt af det Andra Kammararens tillfälliga utskott, som behandlade den. Icke något erkännande bestods, hvarken för det statsintresse eller för de rent mänskliga hänsyn, hvilka här i så hög grad påkalla uppmärksamhet. Formella betänkligheter vägde mer än saken. Andra Kammararen biföll dock af en tillfällighet motionen, som därefter utan vidare förkastades af den Första.

Saken får dock ej falla. De kvarvarande åbornas ställning förvärras allt mer, och de söka hjälp på olika håll utan att få den. Staten har ej rätt att utan vidare donera människor till enskilde och den bör ej tillspillogifva de ekonomiska resurser, som under århundradens arbete skapats på dessa gamla kronans hemman och torp.

Hemmanen jämte torp, tillhöriga bolag eller enskilde, hvilka förvärfvat dem annorledes än genom omedelbara donationer af kronan för hufvudsakligen annat ändamål än jordbruksdrift.

Hit hör till en början större delen af de s. k. bolagshemmanen i Norrland och Dalarne. Om dessa är skrifvet utförligt i riksdagshandlingarna och norrlandskommitténs betänkande. Det behöfver här endast betonas, att kommittén framhöll såsom i alla afseenden lyckligast, om jordbruksjorden med tillbehör på dessa hemman återvunnes till enskilda jordbrukare. De från orterna ingångna svaren på kommitténs fråga, om arrendesystemet på dessa hemman kunde anses lämpa sig för ortens förhållanden, voro till ett öfverväldigande antal nekande, och utredningen i öfrigt ådagalade på det mest klagörande sätt, att jordbruket på dessa hemman i stort sedt var på förfall eller nedlades helt och hållet. Kommittén förordade i alla fall tvångsafflösning medels expropriation allenast af jord för bildande af nya jordbruk, men iakttog tystnad rörande tvångsafflösning af de redan färdiga jordbruken. Detta är också belysande för missförhållandet mellan mål och medel inom den härskande uppfattningen på detta område. Endast reservanter inom kommittén föreslogo, med stöd jämväl af uttalade önskemål från befolkningen, tvångsafflösning äfven af de färdiga jordbruken.

Samma tendens att ej våga sig på sakens kärna afspeglade sig i 1890-talets förslag att söka utvägarna i en kolonisation på kronans

myrar och andra utmarker särskildt i de nordligaste länen. Trots de upprepade klagomålen från den hotade odalbygden fick det förra sträfvet undanskymma den ännu viktigare angelägenheten, att den redan verkställda odlingen och de färdiga jordbrukshemmanen i bygdelagen vidmakthöllös.

Men äfven i öfriga delar af landet förekomma en mängd hemman af ifrågavarande slag. Man behöfver blott erinra om Värmland, Dalsland, Västmanland, Uppland, Södermanland, Nerike, Smaland, östra delen af Bohuslän, norra Västergötland o. s. v. Samma klagomål höjas rörande en stor del af dessa hemman. En undersökning härom begärdes vid de två senaste riksdagarne och vid sista riksdagen bifölls detta förslag af Andra Kammaren, men förkastades af den Första.

Aflösning af dessa hemman i hela landet från beroendet är således något som måste eftersträfvast ifall man sätter värde på att bevara ett nationalkapital och ömma för en idog samhällsklass. I den mån dessa jordbruk uppkommit genom nybygges anläggning på kronojord eller på jord som tidigare varit af kronan donerad tillkommer ytterligare äfven ett starkt formellt skäl för ett statsingripande. Det behöfver icke framhållas, att ett ingripande bör ske endast i erforderliga fall. På åtskilliga ställen hafva arrendatorerna eller landtbönderna det jämförelsevis bra, och så länge detta fortfar och brukare ej påfordra en aflösning, finnes ingen anledning till ingripande.

Andra torp af olika slag, upptagna på enskildes ägor.

Torpareklassens osäkra ställning är allmänt bekant och har äfven vid olika tillfällen kommit på tal i samband med andra jordbruks- och skogsfrågor. Torparnes förhållanden hafva mycken likhet med bolagsarrendatorernas.

Ett intresseväckande exempel på befolkningens egen uppfattning härom är Lima sockenbors år 1875 fattade och sedan fullföljda beslut att för socknens räkning inköpa den jord, som äfventyrade att blifva afhänd till bolagen. Åtgärden vidtogs för att, som det hette, Lima-folket skulle »undgå att blifva torpare under bolagen» hvilket betecknades såsom den största olycka, som kunde drabba samhället. Den som tog initiativet har i en framställning till norrlandskommittén uppgifvit sin bevekelsegrund hafva varit, att han »haft tillfälle att se torparnas hårda lott i mellersta Sverige och samma öde väntade oss om egenomarna öfvergingo till bolag.»

Genom statens emigrationsutrednings försorg har förra året publicerats en ingående och lärorik öfversikt af torpare-, backstugu- och

inhysesklassernas uppkomst, tillväxt och aftagande med särskild hänsyn till torparklassens undergräfvande, författad af Nils Wohlin. Det påvisas torparklassens starka aftagande och därpå föranledda ödeläggande af den odlade jorden och åbyggnaderna och framhålles, att de verksammaste orsakerna därtill under senaste tiderna torde vara att söka hos torparna och deras missnöje med sin ställning. Det erinras ock, att statsmakterna uppenbarligen gentemot denna sociala fråga har mera vidtgående förpliktelser än de genom nya arrendelagen infriade. Torparefrågan, säges det vidare, vore numera ett led i det stora samhällliga spörsmål, som knyter sig kring landsbygdens affolkning och enda utvägen synes vara, att staten befordrar torpens friköpning. Riktigt anmärkes ock, att ingripanden af detta slag ligga närmare till hands och mera ansluta sig till en naturlig utveckling än statens nuvarande sträfvanden för egna hemsrörelsens främjande. Men vid valet af medel gifves äfven i denna framställning anvisning endast på lättnader i in-teckningslagstiftningen, förenkling i afsöndringsförfarandena, inrättande af lämpliga kreditanstalter och dylikt. Häri röjer sig äfven den vanliga konflikten mellan mål och medel. Att åstadkomma detta fullständigt och väl uteslutande på frivillighetens väg, såsom man alltid helst önskar, måste i en mängd, sannolikt de flesta, fall väsentligen bli ett slag i luften.

Öfriga jordbruksfastigheter, tillkomna af olika anledningar på enskildes ägor utan själfständig besittningsrätt.

Det gifves slutligen en mängd jordbrukslägenheter, som upptagits utan någon särskild rätt på enskildas marker antingen själftaget utan erinran från jordägarens sida eller ock på grund af dennes muntliga löfte. Sedan har besittningshafvarne odlat och byggt, ofta i generationer. Lägenhetshafvarens ställning är här ytterligt osäker. Mot jordägarens juridiska rätt till godtycke stå här statsintresset och framförallt den högre moraliska rätten, att den, som odlat jord, har framför alla andra behörighet att sitta kvar och njuta frukterna af sitt arbete. Understundom ha sådana jordbruk upptagits på allmänningar, men sedan vid skiften utan vidare med omgifvande mark lagts under enskilda hemman. Så är till exempel fallet med åtskilliga nybyggen, upptagna på det så kallade Kroktjärnsberget inom Ohre socken, hvilken trakt jämte nybygggena sedermera vid storskiftet inom socknen tilldelades Dahlfors bruks mark.

I andra fall ha lägenheterna från början upptagits på enskildes ägor. Icke ovanligt är, att jordägarens godtycke går så långt, att han utan vidare för egen del lägger sig till med resultatens af lägenhets-

hafvarens och hans förfäders arbete. Särskildt inträffar ibland vid laga skiften af byars oskiftade marker, att dylika där upptagna lägenheters åker och ängsmarker af hemmansägarne tagas i beslag som dem tillhörig inägojord, hvarvid innehafvaren drifves saklöst från hus och jord utan någon ersättning.

I sammanhang med denna saks utredning borde öfvervägande ske om behovet af frigörelse äfven för lägenheter, som ej äro att hänföra till fullt själfständiga jordbruk, när de innehafvas på vissa villkor eller på begränsad tid utan rätt till ersättning.

Genom feodalväsendet kom som bekant i de flesta Europas stater bondeklassen uti det största beroende, som mångenstädes öfvergick till fullständig lifegenskap. Detta olidliga tillstånd framkallade en rörelse för att återgifva bönderna friheten och det obehindrade förfogandet öfver sin jord. Denna rörelse, som gjorde sig gällande öfverallt, där feodalväsendet slagit fast rot, fann sin afslutning först i midten af 1800-talet. Böndernas emancipation bedrefs på vissa håll med kraft, på andra mera likgiltigt och med ständiga förhinder. Medlen växlade från fullständig reduktion till en bönderna pålagd betungande utlösningssskyldighet. Resultaten blefvo också mycket olika, allteftersom målmedvetenhet, ingripande i rätt tid och omtanke äfven i det lilla gjorde sig gällande eller icke. Sverige var dock under dessa rörelsers höjdpunkt oberörd af desamma. Det svenska bondeståndet hade nämligen bevarat sitt oberoende, och det behöfdes därför ej vidtagas liknande åtgärder här som i de flesta europeiska länder.

Men ungefär just vid den tid, då ifrågavarande sträfvanden utomlands bragtes till afslutning, började i Sverige en ekonomisk utveckling, som på en kort tid i vidsträckta delar inom vårt land skapat ett nytt feodalsystem. Ledningen ligger visserligen icke här i händerna på hierarkien och aristokratien men hos en minst lika stark och hänsynslös makt: plutokratien. Denna för Sverige egendomliga utveckling härleder sig å ena sidan af landets skogrikedom och å den andra från trävarukonjunkturernas uppblomstring vid ofvan nämnda tidpunkt. Svenska småbondehemman föllo och falla fortfarande i mängd för skogsköpare och staten har, sorgligt att säga, på allt sätt uppmuntrat förödelsen genom att samtidigt utkasta sina skogar, kronohemman, kronotorp och nybyggen till lystmate för spekulationen. Det är på detta sätt, som nu äfven i Sverige uppkommit något, som påminner om ett slags bondelifegenskap. Den går ut öfver de hemman och torp, som omförmälas särskildt under de två första ofvan upptagna rubrikerna. Därtill kommer det hos oss på grund

af andra ekonomiska förhållanden och administrativa åtgöranden uppmade torpsystemet på enskildas ägor, om hvilket emigrationsutredningen lämnat närmare besked.

Att det icke blott sättes en damm för denna utvecklings vidare framfärd utan äfven vidtages *en aflösning, ytterst genom expropriation (tvångsaflösning)* af de små jordbruk, som dukat under därför, är en nödvändighet. Häremot reser sig visserligen som en mur den härskande privaträttsliga uppfattningen, som vill obetingadt göra sig gällande äfven på detta område. Men denna lilla renaissance i vår tid af det medeltida feudala rättssystemet bör väl äfven hos oss i sinom tid få vika för ett upplystare åskådningssätt. Missnöjet börjar också allt mer gro i sinnena hos dem, som lida under systemet. Det förnimmes mångenstädes i bygderna eller komma täta påminnelser därifrån, att, såsom man ofta uttrycker sig, en reduktion måste vidtagas.

Statsmakterna ha däremot ännu icke kommit till klarhet om det verkliga sakläget. Spår till ett uppvaknande i insikt, att man bör göra någonting för att i främsta rummet åtminstone bevara den jordbrukskultur som redan finnes, saknas dock icke alldeles. Författningen af år 1897, hvarigenom bereddes lättare utvägar att befria ryttare-, soldat-, och båtsmanstorp från stamhemmanets in-teckningar är en yttring däraf. En annan innefattas i tillsättandet af norrlandskommittén, utfärdandet af 1906 års lag om förvärfsförbud och framläggandet för Riksdagen åren 1907 och 1908 af en arrendelag och vanhäfdslag för norrländska bolagshemman. Därmed har man tillika nalkats kapitlet om tvångsaflösning. Denna väg beträddes ock i en vid 1908 års riksdag väckt motion, att jordafsöndringar från hemman, hvilka såsom arf afsöndras på viss tid och mot vissa skyldigheter till stamhemmanet, måtte tryggas i den fortsatta besittningen af densamma. Med fog beklagade sig motionären öfver den snäfhets, hvarmed tillfälliga utskottet affärdade hans framställning. Och ehuru äfven andra talare förordade densamma med erinran endast, att den fått alltför tränga gränser, vågade dock ingen af dem gent emot utskottets omedgörlighet ens göra ett yrkande inom kammaren.

Äfven förtjänar här åberopas 1907 års riksdagsskrifvelse om åtgärder särskildt med anlitan- de af expropriation i ändamål att vid fisklägen, stationssamhällen och andra områden på landet, där en samman- trängd befolkning bor eller kan uppstå, ordna förhållandena med afseende å redan befintlig eller för samhällets utvidgning erforderlig tomtmark. Denna framställning innefattar bland annat begäran om en omedelbar aflösning ytterst genom expropriation af tomter till förmån för inne-

hafvarne af de på tomterna uppförda bostadslägenheterna. Med samma fog kunna motsvarande åtgärder ifrågasättas för att rädda småbruk ur jordbundet beroende.

Den ofvan ifrågasatta aflösningen betyder själfallet ej, att staten skall efter expropriation själf öfvertaga dessa jordbruk och deras skötsel, och icke heller att åtgärderna skola riktas mot alla dylika jordbruk eller ske i ett slag. Aflösningen bör äga rum i erforderliga fall och i den mån brukare finnas, som önska aflösningen och äro beredda att öfvertaga jorden.

Det ömsesidiga frivilliga aftalet kommer också fortfarande att blifva utgångspunkt för aflösningen. Det nya är, att statsmakten inträder såsom den ena kontrahenten och målsman för den rätts- och maktlöse jordbesittaren. Staten skall därvid tillse, att aflösningen kommer till stånd i erforderliga fall; att den vidare kommer att omfatta allt, som bör höra till jordbesittningen; att den sker på billigaste villkor, så att den ej blir ruinerande för jordbrukaren; och att den familj, som suttit på jorden, i regeln får företrädesrätt till densamma. Men för att ej äfven statsmakten här skall stå maktlös, fordras det ett yttersta maktmedel. Detta yttersta medel är expropriation. En dylik expropriationslagstiftning skall säkerligen här liksom eljest i stor utsträckning göra sig själf öfverflödig, i det den förmår framtvinga enskilda uppgörelser, som eljest ej skulle kommit till stånd.

Det måste som sagdt särskildt betonas, att den nu ifrågasatta aflösningen ej kan, om den skall fylla sitt ändamål, äga rum efter nu stadgade och tillämpade orimliga grunder för jordlösen. Något konstrueradt marknadsvärde får ej tjäna till ledning och någon vinst i regeln ej ens beräknas, åtminstone ej när det gäller utbrytning ur stora jordbesittningar och i all synnerhet icke, när jorden ursprungligen varit donationsjord från kronan.

Vidare måste, enligt hvad erfarenheten lärt oss, aflösningen förbindas med villkor, som upprätthålla ändamålet samt omöjliggöra, att jorden återfaller i främmande händer.

Slutligen måste åtgärder vidtagas, som betrygga brukarnes ställning, intill dess aflösningen hunnit äga rum. Detta kan nämligen taga lång tid och i vissa fall är, såsom ofvan erinrats, en aflösning kanske tills vidare obehöflig, ja icke ens önskvärd. Bland dessa åtgärder måste också ingå en sträng uppsikt öfver, att jordägaren ej får tillfälle att förekomma aflösningen genom att dessförinnan bortdrifva brukarne och inlägga jorden med fastighetens öfriga ägor.

En lag om den ifrågasatta aflösningen skall således fastslå följande saker, nämligen:

1:o) statsmaktens rätt och plikt att taga initiativ till aflösningen och att därvid såsom målsman bevaka jordbrukets intresse och jordbrukarens rätt;

2:o) grunddragen för organisationen af denna statsverksamhet;

3:o) nödiga och ändamålsenliga bestämmelser om det yttersta maktmedel (expropriation), som skall förläna allvar åt förhandlingarne om frivillig uppgörelse samt taga vid, där aftal ej kan komma till stånd;

4:o) upprätthållande af ändamålet med jordens aflösning äfvensom hufvudvillkoren för den afstådda jordens upplåtelse till enskilde (sättet för amortering af lösenbeloppet, företrädesrätt till upplåtelse o. d.).

En aflösning på just ofvannämnda grunder af jordbruket på bolagsjord i Norrland och Dalarne föreslogs af norrlandskommittén i dess betänkande. Kommitténs majoritet arbetade länge på ett förslag till lag om aflösning, ytterst genom expropriation dels af de färdiga jordbruken med tillbehör, dels af komplettering i jord och tillbehör till jordbruk, som redan blifvit på ett otillfredsställande sätt utstyckade, och dels äfven af mark för bildande af nya jordbruk. Slutligen bestämde sig de flesta ledamöterna för att omedelbart förorda tvångsaflösning endast för det senaste ändamålet, under det reservanter fullföljde förslaget i sin helhet. Ett komplement till dessa förslag voro förslagen till arrende- och vanhäfdslagar, hvilka skulle skydda de färdiga jordbruken och deras brukare äfvensom möjliggöra nyodlingar till dess aflösning på lämpligt sätt frivilligt eller genom expropriation ägt rum.

Då man inom regeringen tyckes alldeles vilja glömma bort dessa expropriationsförslag och vid riksdagarne åren 1907 och 1908 endast lätt rört vid förslagens förenämnda öfvergångsbestämmelser, arrende- och vanhäfdslagarne, föreligger fog för att påminna om den brådskande saken genom att förelägga den för Riksdagen.»

*Utskottets
yttrande.*

I den ifrågavarande motionen påyrkas främst expropriation af kronohemman och kronotorp, som donerats till bruksrörelsen.

De fastigheter, som staten i äldre tid anslog till bruken, voro dels åbohemman, dels ock hemman eller skogar utan åbo. Den rätt, bruken därmed förvärfvade, bestod i fråga om skogsfastigheterna i viss nyttjanderätt till skogen mot afgift — rekognitionsafgift. I fråga om åbohemmanen, som merendels kommo under bruken genom att i särskilda författningar från början af 1700-talet bruken tillerkändes rätt

att framför åbon å de närbelägna kronohemmanen skatteköpa dessa, blef bruksägaren kronan ansvarig för hemmansräntan, men fick i stället kronans rätt till prestationer af åbon. Med afseende å rekognitions-skogarna förordnades genom författningar från början af 1800-talet, att dessa skulle indelas till hemman och till bruken skattesäljas under benämning rekognitionsskogshemman eller rekognitionshemman. Enligt dessa författningar skulle i skatteköpebrefven intagas förbehåll, att hemmanen alltid skulle förblifva oskiljaktiga från de bruk, hvarunder de lydde.

I syfte att reglera rättsförhållandena mellan bruken och åborna å de omförmälda hemmanen utfärdades under 17- och 1800-talen åtskilliga författningar. Genom kungl. brefvet den 23 september 1747 förordnades sålunda, att hemmanen icke finge belastas med flere dagsverken än de, som uti jordeboken voro hemmanen påförda, men att bruksägaren ägde att efter öfverenskommelse med åbon förvandla hela hemmansräntan i kolning och körslor emot samma betalning, som skattebönder njöto, hvarvid dagsverken borde beräknas efter ortens markegång och härutöfver inga onera åbon påläggas. Åbon skulle vara odrifven, så länge han fullgjorde sina skyldigheter. Genom kungl. brefvet den 28 januari 1757 stadgades, att åbon ej kunde betagas ett sådant bruk af hemmanets skog, som fordrades för hemmanets vidmakthållande, men att honom ej skulle vara tillåtet att från hemmanet afföra skog eller kol till någon annan än den, som ägde skatterätten, när denna efter gångbart pris erlade betalning. Tillika skulle åbon vara skyldig låta jordägaren framför någon annan emot skäligen betalning njuta de dagsverken och körslor, som kunde efter öfverenskommelse åstadkommas.

Såsom en oegentlighet med afseende å dessa åbohemman har särskildt anmärkts, att, då grundskatterna förenklades, fixerades och slutligen afskrefvos, något förbehåll icke gjordes om ändring i de bruksägaren enligt skatteköpeaftalet och författningarna tillkommande rättigheter gent emot åbon.

För att emellertid, bland annat, »undanröja de invecklade förhållanden, som med gällande stadganden angående de under bruk skatteköpta hemman voro förenade», tillkom på Riksdagens initiativ den 24 maj 1878 en kungl. kungörelse, däruti stadgades, att den, som innehade åborätt å under bruk skatteköpt hemman, skulle äga rätt att till vederbörande bruksägare öfverlåta sin åborätt, samt att bruksägaren å sin sida skulle vara berättigad att öfverlåta sin skattemannarätt till sådant hemman å den, som å hemmanet innehade åborätt, med rättig-

het för denne att varda vid skattemannarätten bibehållen äfven i det fall, att bruket senare nedlades. Sedermera stadgades genom kungl. kungörelsen den 27 juni 1887, att ägare till sådana under bruk skatteköpta hemman, till hvilka denne från åbon inköpt åborätten, skulle vid skattemannarätten bibehållas äfven i det fall, att bruket nedlades. Med afseende å rekognitionshemmanen föreskrefs genom kungl. kungörelsen den 22 december 1898, att hvad i särskilda författningar funnes i fråga om skatteköp af sådana hemman föreskrifvet därom, att hemmanen alltid skulle vara oskiljaktiga från de bruk, hvarunder de lydde, skulle upphöra att gälla, samt att i följd häraf förbehåll om sådana hemmans oskiljaktighet från bruken icke skulle intagas i skatteköpebref, som därefter utfärdades.

Det vill synas utskottet, som om den princip, hvarpå Konung och Riksdag sålunda — efter verkställd utredning — med afseende å de nämnda åbohemmanen slagit in för undanröjande af till äfventyrs i fråga om dem förefintliga missförhållanden, nämligen den frivilliga öfverenskommelsens, fortfarande skulle vara den lämpligaste för reglerande af sådana förhållanden. I allt fall synes det icke öfverensstämman med det afstående af kronans anspråk till förmån för bruken och åborna, som genom de ofvananmärkta författningarna skett, att, såsom motionärerna begära, nu vidtagna åtgärder för de af dem åsyftade ifrågasvarande fastigheternas återförvärfvande åt kronan genom ett expropriationsförfarande. Utskottet kan därför icke biträda motionärernas förslag i denna del.

Hvad därefter angår motionärernas hemställan om expropriation af andra torp än de förut nämnda samt öfriga bebyggda jordbrukslägenheter utan själfständig besittningsrätt på enskildes ägor, får utskottet framhålla, att, såsom motionärerna äfven erinrat, frågan om dessa jordinnehafvares ställning för närvarande är föremål för undersökning, men att helt visst meningarna ännu icke hunnit stadga sig, huruvida något från statsmakternas sida lämpligen skall kunna i allmänhet åtgöras med afseende å dem, och än mindre hvaruti dessa åtgärder böra bestå. Genom nya arrendelagen hafva, som bekant, särskilda bestämmelser meddelats, hvilka hafva afseende på förbättrande af torparnas ställning, men dessa bestämmelser hafva väl ännu knappast hunnit verka. Då i allt fall motionärernas yrkanden såväl i fråga om nu omnämnda, som andra lägenheter och hemman synas utskottet alltför ingripande, har utskottet icke kunnat förorda motionärernas förslag. Gent emot alla dessa förslag vill utskottet framhålla den i ögonen fallande faran för den enskildes rätt och den enskilda företagsamheten af en så vid-

sträckt, mot hittills häfdvunna rättsbegrepp uppenbart stridande tvångsförvärfsmöjlighet för det allmänna, som den ifrågasatta.

Hvad slutligen särskildt angår motionärernas hemställan om antagande omedelbart af en expropriationslag för Norrland och Dalarne i syfte att åstadkomma afösning af hemman jämte torp med själfständigt jordbruk, tillhöriga bolag och enskilda skogsspekulanter, innehåller, såsom af motionärerna erinrats, Norrlandskommitténs betänkande bland annat ett förslag till lag »angående vissa åtgärder för beredande åt enskilda jordbrukare i Norrland och Dalarne af lämpliga odlingslägenheter», enligt hvilket lagförslag odlingsmark, som med hänsyn till läge, ytvidd och jordens beskaffenhet lämpade sig för upptagande till jordbrukslägenhet, skulle i vissa fall, i den ordning förslaget upptog, mot lösen afstås, därest frivillig öfverenskommelse icke kunde träffas. Det motionen bilagda lagförslaget, hvars antagande nu ifrågasättes och hvilket alternativt har den lydelse, som påyrkades i en till nämnda kommittébetänkande fogad reservation, går vida utöfver kommittémajoritetens nämnda förslag. Utan att närmare uttala sig angående lämpligheten eller behovet af en lagstiftning i den riktning, som af kommittén sålunda förordats, vill utskottet med anledning af motionärernas förslag i denna del endast framhålla, att åtgärder i sådant syfte under alla omständigheter synas böra bero bland annat af resultatet af den öfriga särskilda lagstiftning för Norrland och Dalarne, som i väsentliga delar ännu icke till sitt innehåll slutgiltigt bestämts, men hvaruti den nu af motionärerna ifrågasatta väl i hvarje fall måste anses vara ett senare led.

På grund af hvad utskottet sålunda anfört, får utskottet hemställa,

1) att de i förevarande motion under A) gjorda yrkanden icke måtte till någon Riksdagens åtgärd för-
anleda; samt

2) att det i motionen under B 1:o) gjorda yrkande icke heller måtte till någon Riksdagens åtgärd för-
anleda.

Stockholm den 7 maj 1909.

På lagutskottets vägnar:

ERNST TRYGGER.

Reservationer:

Beträffande utskottets hemställan under 1):

Herrar *Lindhagen* och *Karlsson* i Fjäl hafva anført:

»Motionen berör den lika viktiga som aktuella frågan att från beroendet af enskildes godtycke frigöra sådana småbrukare i olika delar af landet, som i följd af särskilda förhållanden innehafva sina jordbruk under ovissa och tryckande villkor.

Med den allmänna uppfattningen, att själfständighet och trygghet i besittningen utgör en förutsättning för att småbrukarne skola trivas i landet och med framgång utöfva sin näring, bör ett sådant förslag kunna påräkna anslutning. Det är just från denna klass af småbrukarefamiljer, som en väsentlig del af emigrationsströmmen utgår.

Motionärerna ha trott, att målet ej kan slutgiltigt vinnas annat än ytterst genom en tvångsaffösning, som dock främst skall stödja frivilliga uppgörelser och tillitas först då sådan uppgörelse ej kan komma till stånd. Det betonas ock i motionen, att åtgärderna gifvetvis icke skola riktas mot alla dylika jordbruk eller ske i ett slag, utan att aflösningen bör äga rum endast i erforderliga fall och i den mån brukare finnas, som önska aflösningen och äro beredda att öfvertaga jorden.

Utredningen bör dock lämpligen omfatta äfven andra utvägar för målets vinnande.

Formen för den aflösta jordens upplåtande till sina brukare bör obestriddligen vara ägnad att bereda dem en trygg besittning och upprätthålla ändamålet med aflösningen för framtiden. Olika meningar kunna däremot göra sig gällande, huruvida detta främjas bäst genom juridisk äganderätt, ett statsarrendesystem med optionsrätt eller båda systemen. Därom gäller det dock ej att nu träffa något afgörande.

Under återopande i öfrigt af motionens hufvudsakliga motivering hemställes,

att Riksdagen, med anledning af det i förevarande motion gjorda yrkande under A), ville anhålla, att Kungl. Maj:t måtte taga i öfvervägande, huruvida, i hvad mån och på hvad sätt må för jordbrukets upprätthållande och brukarnes frigörelse från beroende af enskilde kunna åvägabringas aflösning af sådana osjälfständiga jordbruk, hvilka i motionen hufvudsakligen äsyftas, nämligen

1:o) kronohemman och kronotorp, som donerats åt bruksrörelsen;

2:o) hemman jämte torp tillhöriga bolag eller enskilda, hvilka annorledes än genom omedelbar donation af kronan förvärfvat dem hufvudsakligen för annat ändamål än jordbruksdrift och särskildt för att tillgodogöra sig skogsafkastningen;

3:o) torp af olika slag på enskildes ägor;

4:o) öfriga bebyggda jordbrukslägenheter, tillkomna af olika anledningar på enskildes ägor utan själfständig besittningsrätt.

Herrar *Ersson* och *Olsson* i See hafva instämt i förestående reservation, såvidt rörer yrkandena under n:is 1 och 2.

Beträffande utskottets hemställan under 2):

Herrar *Lindhagen* och *Karlsson* i *Fjäl* hafva anfört:

»Den i punkt 1:o ifrågasatta utredningen i frågan om aflösning af småbruk med osjälfständig besittningsrätt föreligger, såvidt rörer bolags och enskilda skogsspekulanter hemman i de sex nordligaste länen, redan i Norrlandskommitténs betänkande (se ofvan sid. 6).

Utskottet har utan att inlåta sig på lämpligheten eller behovet af en sådan lagstiftning ansett, att frågan syntes böra bero bland annat af resultatet af den öfriga särskilda lagstiftningen för Norrland och Dalarne, i hvilken den förra i hvarje fall måste anses vara ett senare led.

Detta är en fullständig missuppfattning af utskottet. Alla de inom kommittén föreslagna lagstiftningarna rörande förvärfsförbud, ägostyckning, arrende, vanhäfd och aflösning ytterst genom expropriation

äro led i ett system, hvilka visserligen bero af hvarandra men på det sättet, att de äro afsedda att komma och verka samtidigt. Då intet försports från regeringen hitintills rörande det sistnämnda ledet, har äfven detta genom motionen framlagts för att göra sig påmint samtidigt med de andra leden, hvilka vid denna riksdag alla förekommit till behandling i större eller mindre utsträckning och bland hvilka arrendelagen och vanhäfdslagen äfven framburits genom ifrågavarande motion.

Då det emellertid ej torde kunna begäras, att Riksdagen skall finna sig beredd att nu antaga det af motionärerna framlagda lagförslaget, hvilket ej undergått förberedande granskning, hemställa vi,

att Riksdagen, med anledning af det i förevarande motion gjorda yrkande under B) 1), ville anhålla, att Kungl. Maj:t måtte taga i öfvervägande, huruvida, i hvad mån och under hvilka villkor bör genom lag stadgas, att från bolags och enskilda skogsspekulanter jordbesittningar inom de sex nordligaste länen må kunna medelst aflösning ytterst genom expropriation utbrytas

1:o) de gamla färdiga gårdsbruken med husbehofsskog jämte odlingsmark och bete;

2:o) husbehofsskog jämte odlingsmark och bete för att tilläggas gårdsbruk, som genom ägostyckning eller jordafsöndring redan blifvit utbrutna, men därvid antingen icke alls eller endast i otillräcklig mån tilldelats dylika nyttigheter;

3:o) odlingsmark jämte husbehofsskog och bete för bildande af nya jordbrukslägenheter.»

Herrar *Ersson* och *Olsson* i See hafva instämt i förestående reservation, såvidt rör yrkandet under n:o 2.

Herr *Zetterstrand* har reserverat sig mot vissa delar af utskottets motivering.

Herrar *Rudebeck*, *Pettersson* från Södertälje, grefve *Hamilton* och *Jansson* i Edsbäcken hafva anhållit få antecknad, att de icke deltagit i behandlingen af detta ärende inom utskottet.